

Tanulmányok

UKRAJNA KÖZÉPKORI GYÖKEREI MEDIEVAL ROOTS OF UKRAINE

Font Márta

professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézet, Pécs
font.marta@pte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Ukrajna középkori története térben és időben több részre tagolható. Területén az első állam-szervezet a Rusz volt. A kijevei központban uralmat szervező népes Rurik dinasztia Kijev mellett más központokat is kiépített: közülük nyugaton Halics és Volhínia, keleten pedig Csernyigov vált Kijev riválisává. A 13. század közepi mongol hódítás nyomán Kijev és Csernyigov mongol fennhatóság alá került. A 13. század második felétől megindult intenzív litván és a 14. század eleji lengyel keleti terjeszkedés során Halics és Volhínia a lengyel–litván uralkodóké lett. A mongol–litván összeütközésekben a 14. század végére a litvánok megszerezték Kijevet és Csernyigovot. A földművelésre alkalmas Halics–Kijev–Csernyigov régiótól délre, a Fekete-tengerig terjedő sztyeppét lovasnomád népek uralták: besenyők, kunok, mongolok. A Mongol Birodalom utódállamai közül az Aranyhorda, majd a Krími Tatár Kánság játszott szerepet. A lengyel–litván Rzeczpospolita, a Krími Tatár Kánság és a terjeszkedő Moszkvai Fejedelemség ütközőzónának számító határvidékén (az ún. „senki földjén”) a 15. század végétől kezdett szerveződni a szabad kozákság (Zaporozssjai Szics). Az ütközőterület bonyolult dinasztikus-uralmi viszonyai mellett mindvégig tisztázatlan maradt a párhuzamosan működő római latin és a görög ortodox hagyományra épülő pravoszláv egyházszervezet joghatósága.

ABSTRACT

The medieval history of Ukraine can be divided into various periods regarding both space and time. The first state-like formation on its territory was the Rus'. Besides establishing itself in Kiev as the main centre, the populous Rurik dynasty established other important centres, some of which eventually became Kiev's rival: namely Galicia and Volhynia in the west, and Chernigov in the east. Kiev and Chernigov came under Mongol rule in the mid-13th century as a result of the Mongol conquest. Due to the intense expansion of the Lithuanians beginning from the second half of the 13th century, and that of the Poles in the east from the early 14th century, Galicia and Volhynia came under the suzerainty of Polish-Lithuanian rulers. In the clashes between the Lithuanians and the Mongols for the rule over Kiev and Chernigov, the former came out victorious by the end of the 14th century. The steppe zone south of the Gali-

cia-Kiev-Chernigov region (a region where the land was suitable for agriculture) down to the Black Sea was under the rule of various nomads: Pechenegs, Cumans, Mongols. Of the successor states of the Mongol Empire first the Golden Horde, and then the Crimean Tatar Khanate became an important political actor. The free Cossacks were emerging from the end of the 15th century onwards at the frontier, which comprised a buffer zone (a 'no man's land') lying at the intersection of the power ambitions of the Polish–Lithuanian Rzeczpospolita, the Crimean Tatar Khanate, and the Muscovite Principality. Besides the complicated dynastic-political conditions, the other characteristic feature of the territory of the former Rus' was that the respective jurisdictions of the Roman Latin Church and the Pravoslav Church (which followed the Greek Orthodox tradition) remained elusive.

Kulcsszavak: Kijevi Rusz, Halics–Volhínia, mongol hódítás, lengyel–litván uralom, egyházszervezet kettőssége

Keywords: Kievan Rus', Galicia-Volhynia, Mongol invasion, Polish-Lithuanian power, duality of ecclesiastical structure

Ha egy mai ország történetének előzményeit keressük, többnyire területi változások sorával találkozunk. Nincs ez másképp Ukrajna esetében sem. Ukrajna középkori gyökereit kutatva a Rusz (Kijevi Rusz) az első kelet-európai államalakulat, amely a középkori keresztény világ részévé vált. Kijev azonos a mai Ukrajna fővárosával (lásd *1. térkép*).

Az itt hatalomra került Rurik dinasztia uralmának folytonossága a 13. század közepi mongol invázió következtében megszakadt. A mongolokkal szemben önállósulni csak a vlagyimir–szuzdali (moszkvai) fejedelmeknek sikerült a 15. század végén. Az egykori Rusz nyugati részén a Rurik-leszármazottak a lengyel és litván dinasztia rokonságába – és területi uralma alá – kerülve nem jutottak vezető szerephez. A középkori Rusz a mai kelet-európai országok mindegyikének (Oroszország, Ukrajna, Belorusz) történeti előzménye. Másutt is megfigyelhető, hogy a kora középkori, nagy területet átfogó keresztény államszerveződés több későbbi ország (fejedelemség, birodalom stb.) alapját képezte (például Nagy Károly birodalma).

Kelet-Európa szláv népessége a Visztula felső és a Dnyeper középső folyása közti területről több irányba elmozdulva jutott el ma ismert lakóhelyére. Ez a népességmozgás többirányú volt, ott telepedtek meg, ahol a földművelés számára alkalmas körülményeket találtak. Az erdős vidék és a sztyeppe között húzódó ún. erdős sztyeppe térségében e szláv csoportok találkoztak – és ütköztek – a Fekete-tenger mellékén élő lovas nomádokkal, az erdős zónában a Balti-tenger és az Ural között élő finnugor törzsekkel. A 9. században megjelentek Skandinávia felől a *varégek* (a vikingek kelet felé „kalandozó” ága), akik gyors hajóikkal bejárták a Baltikum és a Fekete-tenger közötti térséget, eljutottak Konstantinápolyig, és találkoztak a sztyeppe nomádok világával is. Az akkoriban még kevésbé

1. térkép. A mai Ukrajna és a Rusz régiói

Tervezte: Font Márta, rajzolta: Fonyódi Valéria (Font-Varga, 2006, 242.)

Jelmagyarázat

- 1: a mai Ukrajna területe; 2: a Rusz lehetséges határvonala; 3: a Rusz fejedelemségeinek határa;
4: a Rusz regionális központjai; 5: írott forrásokból ismert települések

differenciálódott szlávok mellett a felsorolt etnikai elemek is hozzájárultak a Rusz létrejöttéhez. A kereskedelem legfontosabb csomópontjain alakultak ki hatalmas központok, amelyeket a hatalmat megszerző – vegyes etnikai összetételű – elit védhető erődítménnyé (*gyetyinyec* = vár) alakított. A fejedelmek jövedelmei a kereskedelem megadóztatásából és zsákmányból álltak.

Jelentős változást hozott Vlagyimir¹ megkeresztelkedése (988/989), amely a görög ortodox típusú egyházszervezet létrehozását, a rá vonatkozó rendelkezések rögzítését és a keresztény misszió támogatását eredményezte. Vlagyimir utódai közül a legismertebb Jaroszlav (1019–1054), aki az utókortól a „Bölcs” melléknevet kapta. Jaroszlav alatt foglalták először írásba a szokásjogot (*Pravda*), és bővítették az egyházi szabályzatot (*Usztav*). Kimutatható egyfajta *imitatio imperii*, azaz Konstantinápoly utánzása: például az Aranykapu és a Szent Szófia Székesegyház építése, valamint a független egyházszervezet kialakítására tett kísérlet (1051). Vlagyimir és Jaroszlav idején a Rusz területe jelentősen megnőtt, de nem alakult ki erős belső kohézió. Mind Kijev, mind a periférián kialakuló központok jelentős küzdelmet folytattak szomszédságuk hatalmi tényezőivel. A legjelentősebb kihívást a 11. század közepétől a sztyepei szomszéd, a kunok törzsei jelentették. Az utolsó kijevi nagyfejedelem, aki a kunokkal szemben jelentős sikert ért el, és maga mögött tudhatta az „egész Rusz” seregét, Vlagyimir Monomah² (1113–1125) volt.

A 12. század a régiók megerősödésének, Kijevtől való függetlenedésének kedvezett. Gazdasági szempontól kiemelkedett Novgorod, a Baltikum felé irányuló kereskedelem központja, amely 1136-tól kibújt Kijev fennhatósága alól. A dnyeperi víziút előnye megszűnt. Novgorodból a Volga felső folyása felé és onnan a Volgai Bulgária, valamint a Kaszpi-tengerig vezető út felértékelődött, ami Rosztov, Szuzdal és a Kljazma-parti Vlagyimir (a majdani Moszkvai fejedelemség területe) jelentőségét növelte. A Rurikok itt uralkodó ága az 1170-es évektől a nagyfejedelemi címet magára vonatkoztatva tartotta jogosnak. A Fekete-tengertől a Dnyeszteren és mellékfolyóin át elérhető volt a Balti-tengerbe ömlő Visztula; ami a halicsi és volhíniai központok fontosabb szerepéhez vezetett. Nem véletlen a nyugati részek integrációja: előbb a Halicsi Fejedelemség szerveződött meg (1141), majd Halics–Volhínia került egy kézbe (1199). Egészen a 13. század közepéig fontos volt a Rusz legkeletibb központja, Csernyigov (a mai Csernyihiv), amely leginkább ki volt téve a sztyepei népek támadásának. Nem véletlen, hogy fejedelmei a Rusz más régióiban is szerették volna megvetni lábukat, de törekvé-

¹ A név formája a mai keleti szláv nyelvekben különböző. A déli szláv típusú egyházi szláv forma rögzült az orosz nyelvű Vlagyimir (Владимир) hangalakban; középkori nyelvjárási formát őriz az ukrán Vologyimer (Володимир) és a belorusz Uladzimir (Уладзімір) névváltozat. Jelen írásban a magyar nyelvben ismertebb nyelvi formát használjuk.

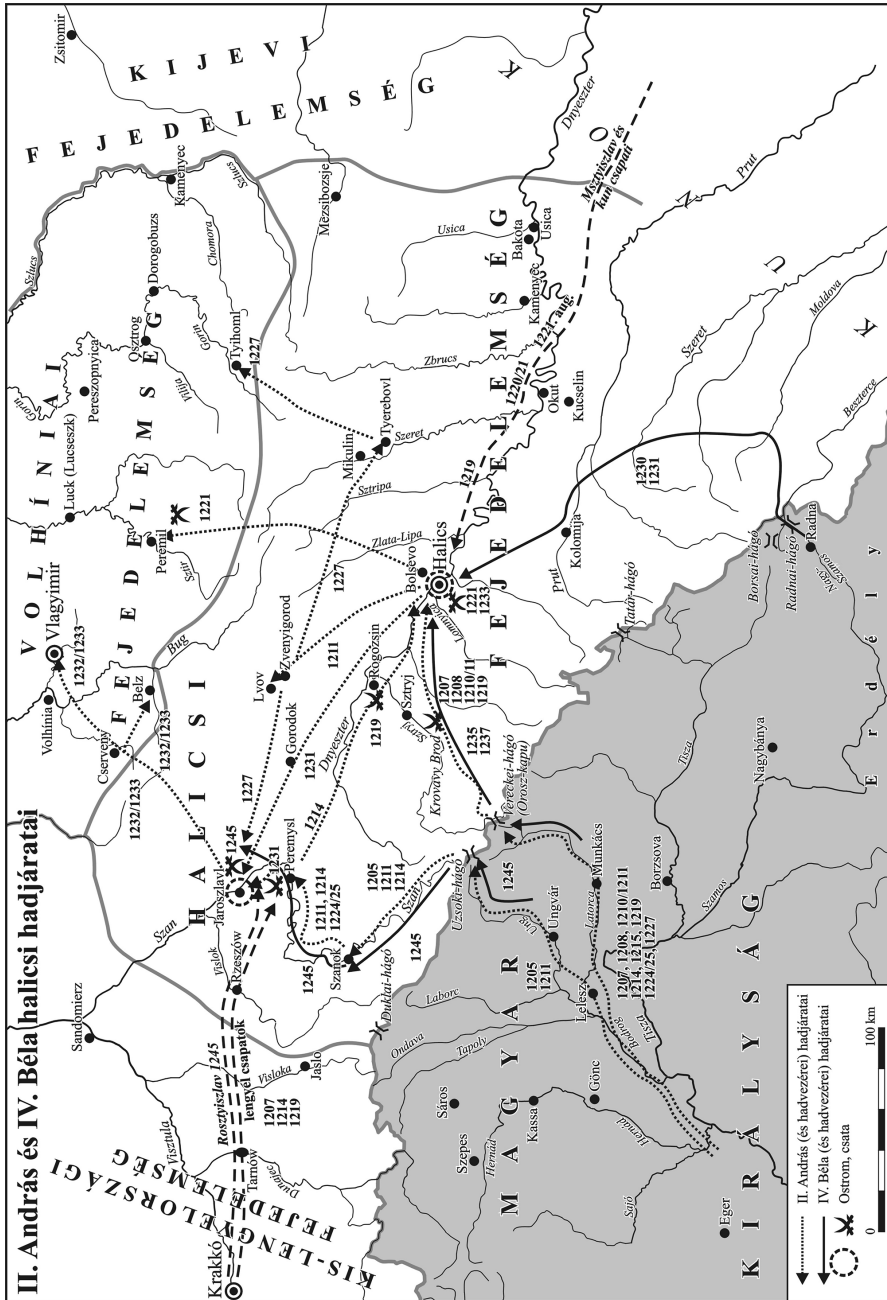
² A Monomah megkülönböztető név arra utal, hogy Vlagyimir anyai ágon a bizánci Monomakhosz dinasztia leszármazottja.

sük nem járt sikerrel. 1239/1240-tól Csernyigov területe Kijevvel együtt közvetlen mongol uralom alá került.

Halics–Volhínia, a mai Ukrajna nyugati része, kezdettől fogva számos szállal kötődött nyugati szomszédaihoz, a Magyar Királysághoz, a lengyel fejedelemségek közül Krakkóhoz és Mazóviához. Ez fordítva is igaz: mind lengyel, mind magyar részről a 12. század végétől (1188) a 13. század közepéig adathozható az expanzió igénye, amelyet dinasztikus kapcsolatokat támogató hadjáratokon keresztül próbáltak elérni (lásd 2. térkép).

A krakkói lengyel és a magyar expanzió gyakran keresztezte egymást. A konfliktusokat kiküszöbölendő 1214-ben a Szepességben találkozott egymással II. András király (1205–1235) és Fehér Leszek krakkói fejedelem (1202–1228). Megállapodtak a halics–volhíniai terület feletti közös uralomról, amelynek záloga két kiskorú gyermekük – András hatéves, Kálmán nevű, másodszületett fia és Leszek négy év körüli leánya, Szalomea – eljegyzése, illetve később megkötött házassága lett volna. Kálmánt a pápa engedélyével és jóváhagyásával Halics királyává koronázták, és kiskorúsága ellenére „uralkodása” helyszínén tartózkodott a magyar csapatokkal együtt. Szalomea évekkel később, pontosan nem ismert időpontban, került Halicsba. Mindenesetre 1221 augusztusában, amikor a kunokkal megtámogatott ruszbeli csapatok győzelmet arattak, a két fiatal együtt esett fogságba. Ezt követően Kálmán Magyarországon maradt, Szlavónia élére került, de korábbi királyi címét megtartotta. Később testvérének, IV. Béla királynak (1235–1270) szilárd támaszává vált, mígnem a muhi csatában szerzett sérüléseibe 1241-ben belehalt. Felesége visszatért Krakkóba. Az utolsó magyar–lengyel hadjárat 1245-ben indult a Halicsi Fejedelemség ellen. IV. Béla király egyik veje, a mongolok elől Csernyigovból Magyarországra menekült Rosztyiszlav akart Halicsban uralomhoz jutni. A magyar sereget (amelyben a király személyesen nem vett részt) támogatta a király másik veje, a krakkói fejedelem, Szemérmes Boleszlav (1243–1279). Az 1245. augusztus 17-én bekövetkezett vereség hosszabb időre véget vetett e próbálkozásoknak.

Visszatérve a Ruszt ért mongol invázióhoz, meg kell említenünk az első összecsapást, amely az Azovi-tengerbe ömlő kis folyó, a Kalka mentén zajlott le 1223. május 31-én. A mongolok ekkor a kunok sztyeppeit szállásterületét támadták, a kunok pedig a déli Rusz fejedelmeihez fordultak segítségért. A kijevi, csernyigovi és halicsi fejedelmek a segítséget kérő kun csoport (a kunok törzsekbe szervezeten éltek, nem alakult ki egy jelentős törzsszövetségük) támogatásáról döntöttek. Az egyesült sereg megsemmisítő vereséget szenvedett, emiatt a Rusz említett fejedelemségeiben jelentős személycserékre került sor. A kunok a Kárpátokhoz közelebb húzódtak, és nagy hajlandóságot mutattak a kereszténység felvételére, ami az Erdélyből kiinduló misszió sikerét magyarázza. A Rusz déli fejedelemségeiben kemény pozícióharc dúlt, amelynek célja a Kijev feletti fennhatóság megszerzése volt. Előbb a csernyigovi Mihail, majd a halicsi Danyiil járt sikerrel, de eredmé-

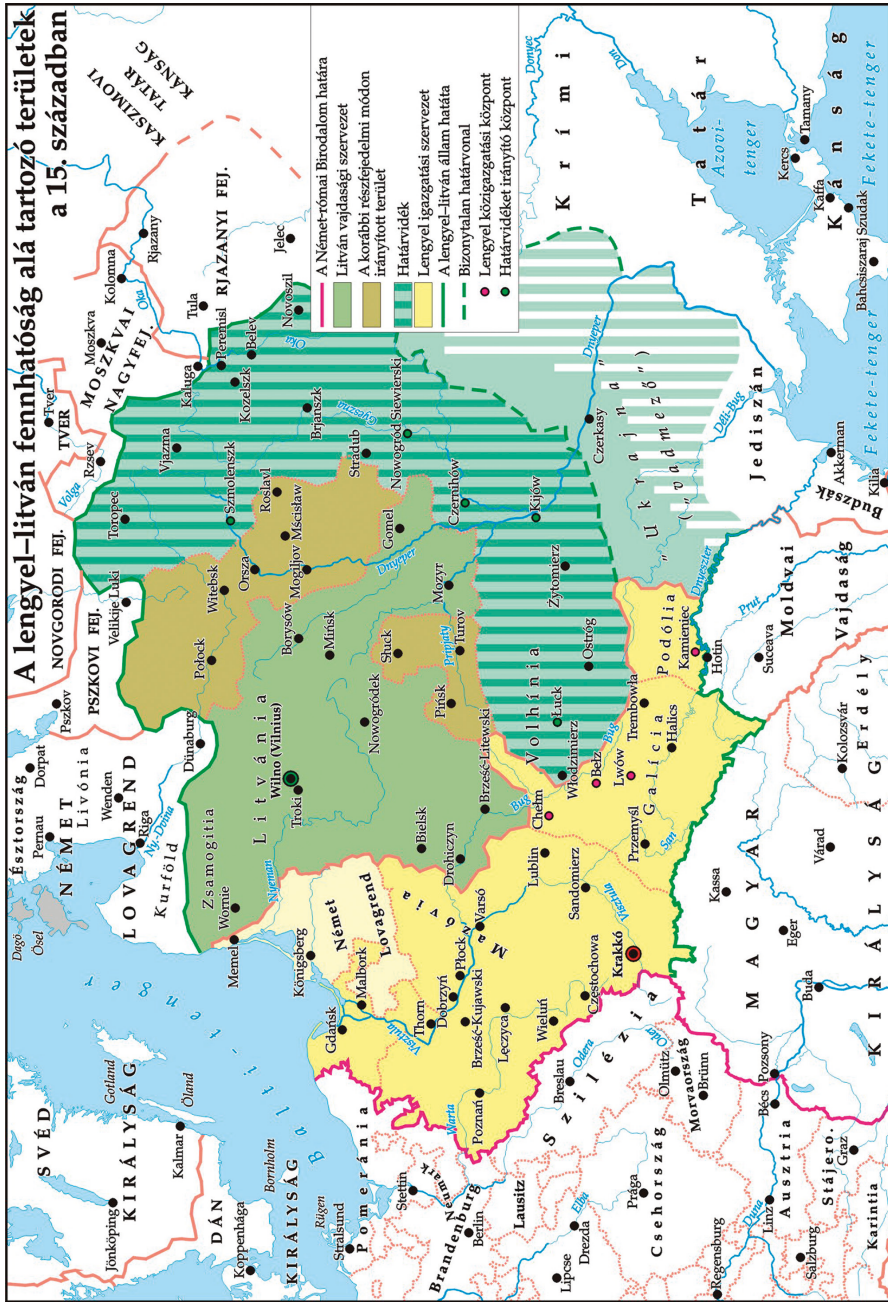
2. térkép. II. András és IV. Béla halicsi hadjárata
Tervezte: Font Márta, rajzolta: Nagy Béla

nyeket az 1239. évi és az 1240 őszen indult nagyszabású mongol támadás elsöpörte. Mindkét fejedelem a magyar királyi udvarba menekült, majd a mazóviai lengyel területen és Volhínián keresztül visszatértek a feldúlt Ruszba.

A mongol támadás a Rusz északi régióját, Vlagyimir–Szuzdalt néhány évvel korábban elérte (1237/1238), egyedül Novgorod területére nem tudtak behatolni. Vlagyimir–Szuzdal élére a mongolok találtak olyan személyt a Rurik dinasztia fejedelmei közül, aki az uralmukat elfogadta, és támogatta a mongol adószedők tevékenységét. Az 1240-es években a novgorodi hadak sikerrel visszaverték mind a svédek, mind a német lovagok terjeszkedési kísérleteit. A Rusz nyugati szomszédságában a 13. század második felében megtörtént a litván törzsek egyesítése egy nagyfejedelem irányítása alatt. A sikeres dinasztikus házasságpolitikával kombinált folyamatos terjeszkedés kezdetben a Rusz kisebb központjait vette célba: Polock (a majdani Belorusz egyik központja) és Szmolenszk került litván uralom alá. A Halics–Volhínia feletti uralomért versengés alakult ki a lengyelek és litvánok között; Kijev irányában előretörve egy mongol–litván konfliktus érlelődött. A 14. század végére Kijev és Csernyigov is a litvánoké lett; Volhínián megosztottak a lengyelekkel, míg Halicsban a helyi dinasztia kihalásával egyre inkább a lengyel befolyás érvényesült. III. (Nagy) Kázmér lengyel király (1333–1370) Halicsot koronája részévé tette, sőt déli irányban tovább is terjeszkedett (Podólia). A halicsi királyi cím II. Andrástól kezdve szerepelt a magyar királyok titulussai között, ami – ha nem is jelentett tényleges hatalmat – a jogcímet folyamatosan jelezte. Ennek jelentőségét a III. Kázmér és Nagy Lajos (1342–1382) közötti tárgyalások mutatják, ahol a lengyel trón öröklése mellett a Halics feletti tényleges uralom és a jogcím közötti ellentmondás is szóba került. A címről való lemondás komoly tétel volt Lajos király érvei között. Végül Lajos leányával, Hedvig királynővel (a lengyeleknél Jadwiga) Lengyelországhoz került.

A lengyel–litván perszónaluniót megalapozó krewói unió (1385) a Rusz nyugati területein számos változással járt. A lengyelekhez tartozó részekben olyan vajdasági rendszerű igazgatást vezettek be, mint Lengyelországban mindenütt. A Litván Nagyfejedelemséghez tartozó részekben a vajdasági szervezet jóval később, és nem is mindenütt valósult meg. A peremvidék elsősorban katonai feladatokat látott el, és határa is bizonytalan volt. Több helyen működtek a Rusz igazgatási hagyományai, különösebb litván kontroll nélkül. Az ukrán történetírás a 14. századtól kezdődő időszakot „Ukrajna litván korszakának” nevezi. A bizonytalan litván keleti határvidék a másik oldalról hasonló elmosódott határt jelentett, előbb az Aranyhorda, majd a Krími Tatar Kánság területének végvidékét. Nem csoda, hogy a korabeli forrásokban „vad mezőként” említették (lásd *3. térkép*).

A 15. század végén ebben a térségben alakult ki a kozákság, az első említésük 1492-ből adatolható. A köztudatban elterjedt vélekedéssel ellentétben a ’kozák’ szó eredeti jelentése ’határőrszolgálatot teljesítő szabad ember’; azaz a kozákság nem etnikumot, hanem egy életformát jelölt. A kozákság korántsem volt egysé-

3. térkép. A lengyel–litván fennhatóság alá tartozó területek a 15. században
Tervezte: Font Márta, rajzolta: Nagy Béla (Font Márta, 2020, 151.)

ges. A 16. századi adatok alapján megkülönböztethetünk ún. lajstromozott kozákokat, akik a lengyel uralkodó szolgálatába álltak, és ezért juttatásban részesültek; és találunk kozákokat a lengyel nagybirtokosok magánhadseregeiben is. Harmadik csoportjukat alkották a bizonytalan határvidéken („senki földjén”) élő szabad kozákok. A szabad kozákok közösségét (*Zaporizsszja Szics*) az Általános Gyűlésen (Hadsereg Rada) megválasztott testület (starejsina rada) irányította, élén a hetmannal.³ A szabad kozákok közössége szemben állt mind a Lengyel–Litván Királysággal, mind a krími tatárokkal, mind a 15. század végétől feltörekvő és terjeszkedő Moszkvai Fejedelemséggel. E három szomszédos szereplő egymással konfliktusban állt, e hármasszorításban merült fel a döntés kényszere: valamelyik félben támogatót kellett szerezni. A kérdés 1654-ben a vallási szempont alapján dőlt el.

A Rusz népessége a kereszténység ortodox ágához tartozott.⁴ A 13. századi hatalmi viszonyok változása következtében az ortodox keresztény népesség egy része keleten a pogány mongolok, más része nyugaton a pogány litvánok, illetve a római egyházhoz tartozó lengyelek uralma alá került. Litvániát illetően sokszor elhangzik, hogy Európa utolsóinak megkeresztelkedett népe, de ez csak részben igaz. A 13. század közepétől a litván előkelők között több keresztényt is találunk. A Rusz fejedelemségeibe benősült (és uralomhoz jutott) előkelők a Rusz szokásait és vallását követték. A Német Lovagrenddel harcoló és vereséget szenvedett fejedelmek a békekötés alkalmával szintén megkeresztelkedtek. A felsorolt esetek azonban egyediek voltak, és nem jártak missziós következményekkel. Ez változott meg a krewói unió után, amikor a lengyel királlyá választott Jogaila (lengyelül Jagiełło, magyarul Jagelló) a litván népet a kereszténység római ágához vezette, megkezdte a római egyházszervezet kiépítését, és támogatta a térítés munkáját. De ez nem érintette a Litván nagyfejedelemség ortodox lakosságát. A mongol hódítást követően a Rusz egyházának feje, a kijevi metropolita előbb a Kljazma-parti Vlagyimirba, majd 1328-tól Moszkvába helyezte székhelyét. Korábbi címét megőrizte, és igénye szerint joghatósága az egykori Rusz minden ortodox keresztényére kiterjedt. A litván nagyfejedelmek pedig a konstantinápolyi pátriárkánál elérték, hogy a litván alattvalónak számító keleti szláv ortodox lakosság számára egy új metropolíát hozzon létre. Ez két alkalommal sikerült, 1372-ben és 1415-ben; de mindkét alkalom átmenetinek bizonyult. A Moszkvában székelő kijevi metropolita a moszkvai fejedelem támogatásával sikerrel akadályozta meg a litván metropolia működését.

³ A 'hetman' elnevezés a német 'Hauptman'-ból (a szó régi jelentése 'kapitány') eredeztethető. Hetmanok működtek a lajstromozott kozákok között is, politikai szerephez a szabad kozákok által választott hetman jutott.

⁴ A kora középkorban görögnek vagy bizáncinak is nevezett kereszténység jelölésére a keleti szláv területen az 'ortodox' elnevezés szláv megfelelője, a 'pravoszlav' szó honosodott meg.

Más volt a helyzet a lengyel fennhatóság alatti Halicsban. A római és görög egyház közti unió kérdése itt már a 13. században felmerült, legelőször II. András expanziós törekvéseivel párhuzamosan. Később a mongol függésen lazítani akaró és nyugat felől támogatásra számító Danyiil fejedelem elfogadta az egyházi uniót, Danyiil a pápától koronát kapott (1253). Számításaiban mindkét fél csatlakozott. A lengyel uralom alá került Halicsban elindult a római egyházszerkezet kiépítése. 1367-ben Halicsban püspökség létesült, amelyet rövidesen érseki rangra emeltek (1375). Az érsekség központja 1412-től Lvivbe⁵ került. Ezzel párhuzamosan Halicsban működött ortodox püspökség, amelynek metropólia rangja körül ma is tudományos viták zajlanak.

A két egyházszerkezet párhuzamossága lengyel és litván területen megteremtette az unió lehetőségét, de a hozzá kapcsolódó hatalmi, társadalmi, kulturális és nyelvi tartalmak a kérdés problémás voltára világítanak rá. Például a két egyházszerkezet alá-fölé rendeltségi viszonya, a különböző egyházakhoz tartozó személyek jogállása, a liturgia nyelve stb. 1439-ben az unióról megállapodás jött létre Firenzében a legfelső egyházi szinten, amelynek helyi következményei nagyon sajátosan alakultak. Az uniót elfogadó Izidor metropolitát Moszkvában bebörtönözték, ahonnan sikerült megszöknie, és elhagyta az országot. A moszkvai fejedelmek a helyzetet úgy oldották meg, hogy 1448-ban Iona püspököt a helyi zsinaton metropolitának választották, amivel a moszkvai egyház *de facto* autokefállá vált. Litvániában Geraszim szmolenszki püspök kezdetben az unió támogatója volt, de Moszkvába tett útjáról nem tért vissza. Lengyel–litván területen egyrészt társadalmi szinten próbálták megoldani a problémát. Egy 1434. évi rendelkezés azonos jogállást biztosított mindkét egyház tagjai számára, de a társadalmi felemelkedésnek továbbra is a római katolikus egyházhoz tartozás volt a záloga. A 15. század folyamán az ortodox egyházszerkezet háttérbe szorult.

A középkor végére kialakult helyzet magában hordott számos olyan problémát, amelyek a kora újkorban (16–17. század) váltak érzékelhetővé. A litván római egyház tagjai számára megnyílt a lehetőség az egyetemjárásra. A könyvnyomtatás pozitív hatása mindkét egyházban érvényre jutott. A reformáció közvetett hatása nyelvi téren jelentkezett: a szláv nyelvű liturgiában az archaikus egyházi szláv helyett előtérbe kerültek a helyi dialektusok, ami az ukrán és orosz nyelv önállósodását erősítette. A lengyel–litván uralom alatti területen a római katolikus és az ortodox pravoszláv egyházszerkezet kettősségére egyfajta kompromisszumnak kínálkozott 1596-ban a breszti unió, amely megteremtette a görögkatolikus egyházat. Ezzel valójában nem a probléma oldódott meg, hanem egy harmadik szereplő jelent meg a színen. A vallási hovatartozás döntötte el azt a

⁵ A települést az említett Danyiil fia, Lev alapította a 13. század utóján, innét a neve: Lvov, azaz 'Lev városa'. A lengyel uralom alatt magdeburgi városi jogot kapott település neve a betelepülő német lakosság szóhasználatára nyomán lett Lemberg. Mai ukrán neve Lviv.

kérdést, hogy a kozákok 1654-ben Moszkvához csatlakoztak. Tették ezt abban a reményben, hogy autonómiájukat a cári uralom alatt is megőrizhetik. Ennek lehetetlen voltára utalt, hogy az uralkodó képviselőjében megjelent Vaszilij Buturlin bojár kijelentette, hogy a cár sohasem tesz esküt alattvalóinak, mert szava megkérdőjelezhetetlen. A helyzetet a kozák vezetők átmenetinek tekintették, és elfogadták.

IRODALOM

- Fedinec Csilla – Csernicskó István (szerk.) (2019): „*Ruszin voltam, vagyok, leszek...*” Budapest: Charta XXI Egyesület–Gondolat Kiadó, ISBN 9789636937928, http://real.mtak.hu/93585/1/Ruszinolvasokonyv2019_final.pdf
- Fedinec Csilla – Font Márta – Szakál Imre et al. (2021): *Ukrajna története: régiók, identitás, állami-ság*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont–Gondolat Kiadó, ISBN 9789635561957, <http://real.mtak.hu/134693/1/FedinecUkrajna2021konyv.pdf>
- Font Márta (1998): *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest: Balassi Kiadó, ISBN 9635061688
- Font Márta (2018): *Dinasztikus érdekek nyomában: Árpádok, Piastok, Rurikok az európai politikában*. Pécs: Kronosz Kiadó, ISBN 9789634670254
- Font Márta (2020): A magyar–lengyel kelet-európai expanzió és az uniós törekvések. In: Pósnán László – Veszprémy László – Isaszegi János (szerk.): *Vallásháborúk és felekezeti konfliktusok*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 142–163. ISBN 9789633275597
- Font Márta (2020): Nyelv, kultúra, gondolkodásmód: keleti szlávok és nyugati szomszédaiak az írásbeliség tükrében. In: Bóhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás (szerk.): *PTE Bölcsészakadémia 4*. Pécs: PTE, 263–294. https://btk.pte.hu/sites/btk.pte.hu/files/Kari_tud_diakori_tanacs/ba_4_beliv_2020_ebook_978-963-429-528-0_0.pdf
- Font Márta (2021): Galics u szisztemi rus’ko-ugors’kih vidnosin XI–XIII. szt. (*Galics*, szerija 2, vipuszk 7) Ivano-Frankivszk: Lileja-NV, ISBN 9789666685482
- Font Márta (2021): *Kijevszkaja Rusz – Galickaja Rusz: Zapadnije reginal’nije kontakti*. Moszkva: Akvilon, ISBN 9785906578792
- Font Márta (2022): *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek: Érdekek találkozása és ütközése*. Budapest: Balassi Kiadó, ISBN 9789634561149; angolul: *The Kings of the House of Árpád and the Rurikid Princes*. (tr. by Vincz, Jason) Budapest: ELKH Research Centre for the Humanities, 2021, ISBN 9789634162780
- Font Márta (2022): A Halics királya cím megjelenése és változó tartalma a 13–14. században. In: *Magyar Tudomány*, 183, 3. 368–378. DOI: 10.1556/2065.183.2022.3.11, https://mersh.hu/hivatkozas/matud202203_f72644/#matud202203_f72644
- Font Márta – Barabás Gábor (2017): *Kálmán (1208–1241), Halics királya, Szlavónia hercege*. Pécs: Kronosz Kiadó, ISBN 9789634670001, angolul: *Coloman, King of Galicia and Duke of Slavonia (1208–1241)*. Amsterdam: ARC Humanities Press, 2019, DOI: 10.1017/9781641890250, ISBN 9781641890250
- Font Márta – Varga Beáta (2006): *Ukrajna története*. Szeged: a Bölcsész Konzorcium, ISBN 9639704105, <https://mek.oszk.hu/04800/04809/> (2013² Szeged: JATEPress)